

Morskap, teknologi og rett

Av Anne Hellum*

Teknikken med å foreta befruktning utenfor kvinnens kropp har hovedsakelig blitt diskutert i et snevert medisinsk perspektiv og innenfor rammen av hensynet til barnet og hensynet til det barnløse paret. I denne artikkelen settes hensynet til kvinner i fokus. Teknologi og juss diskuteres i lys av morskap som erfaring og institusjon og vurderes ut fra kravet om respekt for kvinnens integritet som bærer av nytt liv.

1. Innledning

I diskusjonen av ny teknikk som gjør det mulig å foreta befruktning utenfor kvinnens kropp tas det gjerne utgangspunkt i medisinske og juridiske beskrivelser og definisjoner. Medisinsk beskrives teknikken som befruktning som foregår utenfor kroppen ved at egg hentes ut fra kvinnens eggstokker, legges i et næringsmedium, befruktes med sædseller hvoretter det befruktede egget implanteres i livmoren. En juridisk definisjon finnes i §7 i den norske arbeidsgruppens forslag til lov om befruktning utenfor kroppen:

■ »Med befruktning utenfor kroppen forstås i denne lov befruktning av egg utenfor kvinnens kropp.«
Andre betegnelser er in vitro fertilisering (IVF) og prøverørsbefruktning.

*) Artikkelen videreutvikler problemstillinger behandlet i foredraget, »Lovgivningens rolle – et kritisk perspektiv«, som ble holdt på konferansen »Ufrivillig barnløshet« som fant sted på Høvikodden i Oslo 25.-26. september 1986 hvor NAVF's sekretariat for kvinneforskning stod som arrangør. (Ufrivillig barnløshet. Nye løsninger – nye problemer. Konferanse-rapport. Arbeidsnotat 4186. NAVF's sekretariat for kvinneforskning.) En forkortet og bearbeidet utgave av foredraget er publisert i Nytt om kvinneforskning nr. 1 1987 under tittelen »Befruktning utenfor kroppen. Lovgivningens rolle – et feministisk perspektiv«.

Hittil har teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen hovedsakelig blitt diskutert innenfor rammen av ufrivillig barnløshet og ut fra hensynet til det barnløse paret og hensynet til barnet. Offisielle utredninger har i vurderingen av etiske moralske og rettslige sider tatt utgangspunkt i prøverørsteknikken som et medisinsk hjelpetilbud.

I denne artikkelen behandles befruktningsteknologiske og juridiske nydan- nelser i et feministisk perspektiv. Det er teknologien og rettens betydning for kvinners interesse som gruppe som fokuseres. I hvilken grad den nye befruktningsteknikken og lovreguleringen av den tjener den enkelte barnløse kvinne er et komplisert og sammensatt spørsmål, som ikke vil bli behandlet her¹⁾. Selv om teknologien øker noen barnløse kvinners mulighet til å få barn er det ikke noe nødvendig sammenfall mellom de individuelle og kollektive kvinne- interessene. Denne artikkelen bidrar med momenter til en avveining av disse.

I min behandling av kvinners interesse har jeg begrenset meg til å ta opp noen sider ved forholdet mellom morskap og den teknisk/juridiske utvikling. Bakgrunnen for dette er at teknikken med å foreta befruktning utenfor kvin- nens kropp, innfører et nytt skille mellom menneskelig befruktning og kvin- nens kropp, såvel fysisk som i våre forestillinger²⁾. Tilvante oppfatninger, be- greper og rammer omkring befruktning, svangerskap og fødsel sprenges. Vi aner konturene av en ny reproduksjonsmåte. Den teknisk/juridiske utvikling berører på denne måten morskapets framtid.

Feministisk teori inneholder ikke noe enhetlig syn på morskap, teknologi og kvinnefrigjøring. To hovedretninger skal stikkordmessig skisseres. Shulamit Firestone utgjør et ekstremt ytterpunkt. Hun betrakter morskapet og i denne sammenheng kvinners biologi som grunnlaget for samfunnets kvinneunder- trykking. Morskapets opphevelse gjennom teknologisk barneproduksjon ut- gjør for henne veien til kvinners frigjøring (Firestone: 1971). Adrienne Rich ser kvinnens evne til å føde barn som en grunnleggende kvinneverdi og et makt- potensiale. I sin bok »Motherhood as Experience and Institution« analyserer hun bl.a. den patriarkalske kontroll med morskapet. Hun ser morskapets fri- gjøring gjennom endrede sosiale og kulturelle betingelser som en forutsetning for kvinnefrigjøring. I motsetning til Shulamit Firestone mener hun det er sam- funnet og kulturen som må forandres ikke kvinnens kropp (Rich: 1977).

I likhet med Adrienne Rich ser jeg morskapet som en grunnleggende verdi. I det følgende diskuteres juss og teknologi i lys av morskap som erfaring og institusjon og vurderes ut fra kravet om respekt for kvinners integritet som bærere av nytt liv³⁾.

Tilnærmingen til jussen er ideologikritisk.

Jeg tar utgangspunkt i retten som et sett av idéer og begreper vi bruker til å fange inn og ordne våre erfaringer, opplevelser og samhandlinger med. I

denne sammenheng er jeg særlig opptatt av jussen som en ordening og organisering av erfaringer og opplevelser av seksualitet, befruktning, fødsel og samliv.

Eksemplene som illustrerer synspunktene mine er hentet fra såvel norske som utenlandske utredninger og lovforslag angående befruktning utenfor kroppen.

2. Tre nordiske utredninger, en kort oversikt

Innledningsvis skal jeg skissere noen hovedpunkter i tre sentrale nordiske utredninger på dette området.

Norge

Problemnotatet »Hvilke lovgivningsmessige tiltak bør finne sted vedrørende befruktning utenfor kroppen« ble avgitt i april 1986 av en interdepartemental arbeidsgruppe oppnevnt av Sosialdepartementet. Utredningen tar opp mulige lovgivningsmessige tiltak i forbindelse med befruktning utenfor kroppen. Den munner ut i forslag til Lov om kunstig inseminasjon og befruktning utenfor kroppen. Utredningen har vært ute til høring og proposisjon er under utarbeidelse. Regjeringens forslag til lov ble lagt fram 30. januar 1987 (Ot.prp. nr. 25 86-87).

Det skal her gis en kort oversikt over noen av hovedpunktene i arbeidsgruppens lovforslag:

- Lovgivningen bør godta befruktning utenfor kroppen som et tilbud om å avhjelpe barnløshet ved befruktningsudyktighet hos kvinnen eller mannen.
- Det bør stilles krav om ekteskap eller stabilt samboerforhold, skriftlig samtykke fra det behandlede par og medisinsk indisert infertilitet hos en av partene.
- Legen bestemmer ut fra psykososiale og medisinske vurderinger om befruktning utenfor kroppen skal tilbys paret. Befruktning utenfor kroppen er ingen rett.
- Lovgivningen bør bare godta befruktning utenfor kroppen med parets egne egg og sædseller.
- Lovgivningen bør avvise eggdonasjon, embryodonasjon og surrogatmor-kontrakter. Dette må gjelde uavhengig av om ordningen gjennomføres uten vederlag til surrogatmoren.
- Lovgivningen bør ikke godta at frosne befruktede egg brukes til implantasjon eller forskning.

Sverige

Den svenske utredningen, »Barn genom befruktning utanför kroppen m.v.« (SOU 1985:5) forelå i 1985. Det er en enmannsutredning fra justitieombudsmann Tor Sverne. Flere sakkyndige og eksperter har vært knyttet til arbeidet. Utredningen har vært ute til høring. Høringsfristen gikk ut 1. desember 1985. Det vil bli lagt fram en felles proposisjon for fostervannsdagnostikk og befruktning utenfor kroppen.

Utredningen munner ut i forslag til Lag om befruktning utanför kroppen. Noen av hovedpunktene i forslaget er:

- Befruktning utenfor kroppen får bare finne sted innenfor ekteskap eller ekteskapslignende forhold.
- Befruktning utenfor kroppen får bare finne sted med parets egne egg og sædseller. Teknikken godtas ikke i kombinasjon med inseminasjon med ukjent sædgiver. Eggdonasjon godtas ikke.
- Det kreves skriftlig samtykke fra kvinnens ektemann/samboer.
- Lovforslaget griper ikke regulerende inn i adgangen til å fryse ned eller bruke opptinte befruktede egg til implantasjon. Ifølge utredningen bør frysing av befruktede egg godtas så lenge formålet er å gjøre befruktning utenfor kroppen billigere, sikrere og mindre belastende for kvinnen som skal befruktes. Anvendelse av fryseteknikken for andre formål, som f.eks. å utsette befruktningen til et karrieremessig bedre egnet tidspunkt for paret, godtas ikke.

Danmark

I Danmark her et statlig utvalg utredet behovet for regulering/lovgivning innenfor områdene genspleising, prøverørsbefruktning, inseminasjon og fosterundersøkelser (Fremskridtets pris, Indenrigsministeriet 1984).

Utvalget foreslår, at det ved lov opprettes et sentralt etisk råd for sunnhetsvesenet. Rådets oppgave skal være å fastsette regler for anvendelsen av de teknikker utvalget har behandlet. Utover dette ser ikke utvalget på det nåværende tidspunkt noe behov for lovgivningsinitiativer.

Utvalget har vurdert bruken av in vitro fertilisering som metode til å avhjelpe barnløshet:

- Den uunngåelige usikkerhet om barnets sunnhetstilstand ved in vitro fertilisering kan ikke begrunne at metoden oppgis.
- Vesentlig sunnhetsmessige betenkeligheter taler mot bruk av frosne egg til befruktning og implantering.
- Det bør ikke gjelde strengere etiske normer ved befruktning utenfor kvin-

nens kropp enn hva som ellers gjelder i forholdet mellom kjønnene i samfunnet. Befruktning utenfor kroppen tillates både når det gjelder gifte og ugifte par. Eggdonasjon godtas på linje med sæddonasjon. Det godtas ikke at teknikken brukes til å gjøre en annen kvinne gravid enn den som ønsker barnet. Såkalt surrogatmoderskap anses for å falle utenfor teknikkens godtatte formål, nemlig å gjøre den barnløse kvinne gravid.

- I forbindelse med behandlingen av den 4. og avsluttende betenkning fra Justisministeriets Adoptionsudvalg (Adoption af udenlandske børn og adoptionsformidling nr. 1053/1985) vil justisministeren fremsette lovforslag om formidling av adopsjon m.v. Dette lovforslag vil også berøre surrogatmørkontrakter. Reglene vil gjøre det ulovlig å annonsere og formidle kontakt mellom partene, samt hindre at det ytes betaling for å få et slikt barn.

3. Morskapet som erfaring

Mange feministiske forfattere har i likhet med Adrienne Rich sett morskapet som en positiv og grunnleggende kvinnelig erfaring. En erfaring som danner basis for kvinners rasjonalitet og for kvinners motstand mot menns makt. Kvinners gjenerobring av reproduktive erfaringer og egenskaper forutsettes å føre til langt mer dyptgripende samfunnsmessige og kulturelle endringer enn arbeidernes overtakelse av produksjonsmidlene. Innenfor slike frigjøringsstrategier står opprettholdelsen og videreutviklingen av kvinners reproduktive bevissthet sentralt. En ytterligere svekkelse av dette erfaringsgrunnlaget mener mange vil svekke kvinners samfunnsmessige stilling. Kvinner vil i enda større grad miste bevisstheten om sitt egenverd og bli gjenstand for nye former for utbytting og undertrykking (Hanmer: 1985).

Såvel fysisk som i vår begreps- og forestillingsverden har unnfangelsen av menneskelig liv inntil nylig vært uløselig knyttet til kvinnens fruktbarhet og til kvinnens kropp. Livmor og egg har blitt ansett som og opplevd som en enhet. At kvinnen som føder barnet er dets mor har vært så opplagt at morskap, i motsetning til farskap, ikke er lovregulert. Den norske barneloven antas å bygge på forutsetningen om at kvinnen som føder barnet er dets mor (Stabel: 1985). Denne forutsetningen har vært så opplagt at den ikke engang er drøftet i lovens forarbeider. Dette henger antakelig sammen med at svangerskaps- og fødselsprosessen har vært en del av kvinnens kropp og at morskap har vært en direkte erfaring. Det er denne som har dannet utgangspunktet for den begrepsmessige forklaring. Morskap er ikke som farskap en religiøs eller juridisk fiksjon. For å knytte an til en marxistisk forståelsesramme er vi inne på et område hvor det ikke er noe skille mellom basis og overbygning.

Med farskap er det annerledes. Befruktningen foregår utenfor mannens

kropp. Han deltar bare direkte i det korte øyeblikk sædutløsningen varer. Usikkerhet er derfor et karakteristisk trekk ved farskapet. Farskap er på mange måter en avbrutt, indirekte og intellektuell erfaring i motsetning til morskap som utgjør en helhetlig og direkte erfaring⁴⁾. Farskapsregler kan forstås som et uttrykk for den eksistensielle usikkerhet menns stilling innenfor befruktningen skaper. Fordi farskap ikke kan erfares direkte er det utviklet ulike juridiske og religiøse overbygninger som skaper forståelse og sikkerhet. Den såkalte paterest regelen i den norske barneloven, som slår fast at barn født innenfor ekteskap er ektemannens, kan ses som eksempel på en slik juridisk fiksjon.

Teknikken med å foreta befruktning utenfor kvinnens kropp forandrer dette. Befruktningen kan nå foretas utenfor kvinnens kropp og uavhengig av kvinnens fruktbarhetssyklus. Det har funnet sted en løsrivelse i såvel rom som i tid. Sett fra kvinners synsvinkel er ikke befruktnings- og svangerskapsprosessen lenger en helhetlig, uavbrutt og direkte prosess. Kvinnens erfaringer og opplevelser kan ikke lenger forklare og fange inn morskapsprosessen. En rekke nye kombinasjonsmuligheter med hensyn til egg, sæd og livmor har oppstått. Videre har nye relasjoner vunnet innpass. Farskapet har blitt sikrere idet befruktningen finner sted ved kjemiske og vitenskapelig kontrollerte forhold. Befruktningen har blitt en lege-pasientrelasjon. I diskusjonen om disponeringen av tiloversblevne egg er det eiendomsrelasjoner som står i sentrum. Teknikken har ført til hva jeg vil karakterisere som et reproduktivt kaos. Den lovgivningsaktivitet som nå finner sted i hele den vestlige verden ser jeg som et uttrykk for dette. Juridiske ordninger og begreper utvikles som erstatning for kvinnekroppens fysiske prosesser og kvinnens egne erfaringer. Lovgivningens rolle er å skape formell orden på et reelt kaos.

Befruktningens løsrivelse fra kvinnens kropp innebærer *at morskap blir likt farskap*. Jeg skal ta for meg to aspekter ved dette:

- rettsliggjøring
- fragmentering

Med *rettsliggjøring* mener jeg at morskap ikke lenger kan forklares direkte, men som farskap må fanges inn gjennom juridiske fiksjoner. Den nye befruktningsteknikken har skapt en fysisk og begrepsmessig forvirring. I utredningen »hvilke lovgivningsmessige tiltak bør finne sted vedrørende befruktning utenfor kroppen«, i likhet med utredninger i de fleste andre land i den vestlige verden, sondres det mellom tre typer morskap:

- den genetiske mor, kvinnen som egget stammer fra
- den biologiske mor, kvinnen som gjennomfører svangerskapet og føder barnet
- den sosiale mor, kvinnen som har omsorgen for barnet

Hvilke kombinasjoner som skal godtas er sentrale lovgivningspolitiske problemer. De ulike lands utredninger og lovforslag representerer et vidt spekter av løsninger:

- Den norske utredningen vil kreve at eggets opphavskvinne og kvinnen som gjennomfører svangerskapet og føder skal være den samme. Utredningen vil heller ikke godta befruktning med befruktete egg som har vært gjenstand for frysing. Ut fra hensynet til barnet tar lovforslaget sikte på å regulere den nye befruktningsteknikken inn i samme juridiske former som den naturlige befruktning. Det samme gjelder den svenske utredningen.
- Den danske utredningen vil godta at kvinnen som gjennomfører svangerskapet og føder barnet er en annen enn eggets opphavskvinne. Begrunnelsen for å godta eggdonasjon er likestilling mellom egg og sæd. Donasjon av egg betraktes på samme måte som donasjon av sæd som avgivelse av genetisk materiale.
- Den engelske utredningen, Warnock-komiteén, går flere skritt lenger. Komiteénstillingen anbefaler at lovgivningen bør godta både egg- og embryo-donasjon. Videre anbefales det at lovgivningen bør godta at befruktning finner sted med befruktet egg som har vært gjenstand for frysing. Videre begrenses ikke befruktningsteknikken til å avhjelpe infertilitet. Den anbefales også i tilfelle hvor kvinnen er bærer av en alvorlig arvlig sykdom.

I de land hvor oppsplittingen av genetisk og biologisk morskap godtas diskuteres hvem som skal anses som barnets juridiske mor; eggets opphavskvinne eller kvinnen som gjennomfører svangerskapet og føder. I den danske utredningen antas det at presumsjonen for at kvinnen som føder er barnets mor, som gjelder ved naturlig befruktning, også må gjelde ved befruktning utenfor kroppen. Warnock-komiteén anbefaler at det gis nye lovregler som fastslår at kvinnen som føder er barnets mor og at eggets opphavskvinne ikke har noen rettigheter overfor barnet.

Lovgivningens oppgave er å trekke opp rammer for hvilke kombinasjoner som skal godtas. Videre skal lovgivningen skape klarhet med hensyn til hvem som juridisk er mor i ulike typetilfelle. Lovgivningen skal skape en begrepsmessig orden overfor det reproduktive kaos teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen har skapt.

Hva som godtas som grunnlag for morskap vil allikevel bli høyst forskjellig i de ulike land. Den nye juridiske orden uttrykker ikke, men erstatter kvinners erfaringer. Kvinner må gå veien om juridiske fiksjoner for å forstå sin stilling innenfor menneskelig befruktning. Morskap blir mer likt farskap. Kvinner fremmedgjøres. Teknikken har skapt en eksistensiell usikkerhet som ikke kan elimineres av lovregler.

Med *fragmentering* mener jeg at det som for kvinner har vært en eksklusiv, helhetlig og sammenhengende prosess spaltes opp i delprosesser hvor del-elementer tas ut, kombineres og settes tilbake igjen av eksperter. Kvinnen blir i likhet med mannen utenforstående i befruktningprosessen. Befruktningen blir i likhet med svangerskaps- og fødselsprosessen et ekspertområde. En ny del av prosessen skilles ut for å ivaretas av nye ekspertgrupper og for å reguleres av nye lover. Når det gjelder svangerskaps- og fødselsprosessen i sin alminnelighet har Marianne Fastvold vært opptatt av hvordan denne allerede er fragmentert av ulike lover, som gjelder for ulike ekspertgrupper, i ulike deler av prosessen. Verken i medisinsk praksis eller i lovverket behandles fødsel og svangerskap som det det er for kvinnen, en helhetlig prosess (Fastvold: 1985).

4. Morskapet som institusjon

Hvorvidt teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen øker menns kontroll med morskapet er tema her.

I feministisk teori har kontroll med kvinner ofte blitt behandlet med utgangspunkt i morskapet som sosial institusjon. Sosialantropologisk analyse-måte, som med utgangspunkt i mor-barneheten undersøker hvordan menn i ulike kulturer knytter seg til morskapsinstitusjonen, har vist seg fruktbar i denne sammenheng (Keesing: 1981). Den vestlige ekteskapsinstitusjon, med seksuell kontroll av kvinner gjennom et i praksis kjønns-spesifikt monogamikrav og regler om at barn som hustruen føder er ektemannens, har blitt tolket som en form for mannlig deltakelse og kontroll med reproduksjonen av menneskelig liv. For ikke vestlige kulturers vedkommende har ulike ritualer hvorifjennom menn overtar fødselsprosessen, blitt forstått som uttrykk for livmorsmisunnelse og forsøk på å overta kontrollen med barnefødselene (Bettelheim: 1968). I et slikt perspektiv forstås religion, juss, medisin og teknologi som overbygninger over menns tilknytning, deltakelse og kontroll med barnefødselene. Ut fra denne tilnærmingen kan teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen analyseres som en ny form for patriarkalsk kontroll med morskapsinstitusjonen. Det er særlig to trekk ved medisinsk praksis og lovgivningens utvikling jeg i en slik sammenheng vil framheve:

- Morskap knyttes sterkere til ekteskap eller samboerforhold med en mann enn ved naturlig befruktning.
- Hensynet til å sikre ektemannen genetisk avkom har fått stor gjennomslagskraft.

Ekteskapskravet

Teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen løsriver befruktningen fra heteroseksualiteten. Utviklingstendensen ser allikevel ut til å være at farskapets betydning styrkes.

Gjennom medisinsk praksis og lovregulering gjøres ekteskap eller samboerforhold til en mann til en absolutt betingelse for morskap. Verken i Skandinavia eller i USA gis enslige kvinner adgang til teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen.

Den teknisk/juridiske utvikling går på tvers av det som etterhvert har blitt en realitet når det gjelder naturlig befruktning. Her har kvinner gjennom sin praksis i stor grad frigjort morskapet fra kjernefamilie og mannlig kontroll. Rettsutviklingen med hensyn til kunstig befruktning står i kontrast til den økte anerkjennelse av mor-barnfamiliens formelle status som ellers har funnet sted. Som eksempler vil jeg nevne den norske folketrygdlovens regler om stønad til fraskilte og separerte og liberalisering av rettspraksis i barnefordelingsaker med hensyn til lesbiske mødre⁵⁾. Ekteskapets svekkelse gjennom forslag om å myke opp oppløsningsreglene skal også nevnes⁶⁾.

Hensynet til å sikre ektemannen genetisk avkom

I tidligere kontrollformer stod bl.a. hensynet til å sikre menn rettigheter i barnekvinnene fødte sentralt. Ved prøverørsbefruktning kommer muligheten for genetisk kontroll med morskapet inn som et nytt element.

En viktig side ved den nye befruktningsteknikken er at muligheten for å sikre menn genetisk avkom innenfor ekteskap utvides. I en rekke tilfelle vil det være hensynet til å sikre ektemannen genetisk avkom som begrunner behandling av kvinnen med IVF. Noen eksplisitt drøftelse av dette hensynet har jeg ikke funnet i noen av de skandinaviske, europeiske eller amerikanske offentlige utredninger som jeg har gjennomgått. Jeg mener at menn som gruppe har interesse i å sikre seg genetisk avkom innenfor ekteskap. Jeg skal trekke fram tre eksempler som illustrerer hvordan denne interessen har gitt seg utslag i ulike lands medisinske praksis og lovgivningspolitikk.

Det første eksemplet, som er fra Norge, viser hvordan behandling med prøverørsmetoden har blitt utvidet til å omfatte behandling av fertile kvinner ved mannlig infertilitet. Teknikken ble til å begynne med bare anvendt i tilfelle der kvinnen var infertil og mannens forplantningsdyktighet var normal. I 1983 avga Rådet for medisinsk forskning etiske retningslinjer ved kunstig befruktning og in vitro fertilisering (NAVF-utredningen). NAVF-utredningens etiske retningslinjer for bruken av IVF tar utgangspunkt i at det foreligger infertilitet hos kvinnen. Utredningen berører ikke de etiske sidene ved å behandle fruktbare kvinner med IVF på grunnlag av medisinsk indisert infertili-

tet hos mannen. Behandlingsmåten er allikevel senere tatt i bruk ved mannlig infertilitet. Medisinske forskere antar at ved dårlig sædkvalitet er muligheten til å få istand befruktning størst når befruktningen foregår utenfor kvinnens kropp. Mannlig infertilitet anses som et viktig anvendelsesområde for metoden for framtiden. Prøverørsmetoden utvikler seg til å bli et alternativ til inseminasjon med ukjent sædgiver. Eksemplet illustrerer hvordan menns interesse i genetisk framfor sosialt avkom gjennom medisinsk praksis har blitt transformert til en medisinsk indikasjon. Hensynet til å sikre ektemannen genetisk avkom har også slått igjennom i den norske arbeidsgruppens forslag til lovregler. Gruppen mener lovgivningen bør akseptere teknikken som et middel til å avhjelpe medisinsk indisert infertilitet hos ektemannen. Arbeidsgruppen tar på samme måte som den medisinske praksis utgangspunkt i paret som behandlingssenheter. Gruppen legger avgjørende vekt på parets infertilitetsproblem og ikke ensidig på kvinnens eller mannens infertilitet.

Jeg vil trekke fram eggdonasjon som eksempel på en metode som i kombinasjon med IVF gjør det mulig å sikre ektemannen genetisk avkom i tilfelle der kvinnen er infertil fordi hun ikke kan produsere egg. Medisinsk beskrives eggdonasjon som en kombinasjon av donasjon av ubefruktede egg og befruktning utenfor kroppen. Hos kvinner med intakt livmor, men uten tilgjengelige eggseller, kan egg fra giver befruktes med ektemannens/partnerens sæd. Det befruktede egg føres inn i livmoren for fortsatt utvikling. Denne metoden har ikke slått igjennom i norsk eller svensk medisinsk praksis. Ved danske sykehus brukes metoden og den har fått gjennomslag i dansk lovgivningspolitikk.

Den danske utredningen betrakter eggdonasjon på samme måte som sæddonasjon. Begge deler dreier seg om donasjon av genetisk materiale. Likestilling mellom egg og sæd er utredningens hovedbegrunnelse for å anbefale at lovgivningen skal godta eggdonasjon. Sett fra kvinnen og barnets synsvinkel får eggdonasjon imidlertid helt andre konsekvenser enn sæddonasjon, noe som skyldes det enkle faktum at kvinners og menns forplantningsmessige funksjoner er grunnleggende forskjellige. I motsetning til sæddonasjon bryter eggdonasjon fundamentalt med hva som skjer ved naturlig befruktning. Ved eggdonasjon splittes det fysiske morskap. Kvinnen som gir egg vil være barnets genetiske opphav, kvinnen som gir det fysiske næring under svangerskapet dets biologiske. Barnet må forholde seg til at det stammer fra to kvinner. At kvinnen kan besvangres med en annen kvinnes egg for å bære fram ektemannens fysiske avkom er et nytt aspekt ved morskap.

Bruk av surrogatmor er eksempel på en praktisk løsning på ektemannens ønske om genetisk avkom i tilfelle der kvinnen produserer egg men ikke kan gjennomføre svangerskap. Kvinnens egg kan tas ut og befruktes med ektemannens sæd for å implanteres i en kvinne som kontraktsmessig forplikter seg

til å gi barnet til det bestillende par. I Skandinavia praktiseres ikke metoden på surrogatmødre. Lovgivningen godtar ikke surrogatmødrkontrakter. I USA praktiseres prøverørsmetoden også på surrogatmødre. Som kjent har utvidelsen av den medisinske praksis i USA skjedd i strid med lovgivning og lege-etiske regler. På denne bakgrunn har de juridiske og lege-etiske aspektene ved virksomheten blitt tatt opp til ny vurdering. The Ethics Committee of the American Fertility Society anser i sin utredning av september 1986 surrogatmødrkontrakter som etiske forutsatt at virksomheten foregår innenfor nærmere bestemte rettslige rammer og på grunnlag av medisinske indikasjoner⁷⁾. Lovgivningen bør ifølge utredningen godta bruk av surrogatmor, men avgrenser mot kommersiell virksomhet. Videre bør lovgivningen sikre barnets familierettslige stilling og stille opp krav med hensyn til kontraktspartenes fysiske og psykiske egnethet. Medisinsk kontrollert surrogatmorskap betraktes i utredningen som et alternativ til skillsmisse eller til at ektemannen skaffer seg barn ved å ligge med en annen kvinne. Innenfor disse rammene anses bruk av surrogatmødre som et medisinsk kontrollert familierapeutisk virkemiddel som er etisk akseptabelt.

5. Morskap og integritet

Hensynet til kvinners selvbestemmelse og reproduktive frihet har av såvel medisinerne som rettsteoretikere blitt tillagt vekt i diskusjonen av teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen. Den amerikanske rettsteoretikeren John A. Robertson diskuterer teknikken i lys av den prokreative frihet som juridisk prinsipp. På bakgrunn av at den vitenskapelige og teknologiske utvikling muliggjør en rekke nye valgmuligheter med hensyn til svangerskap og fødsel finner han det lite tilfredsstillende at den prokreative frihet kun er beskyttet mot inngrep men ikke er sikret gjennom positive rettigheter. Slik samfunnet har utviklet seg har dagens kvinner ikke bare behov for negativ kontroll med svangerskap og fødsel gjennom prevensjon og abort. De vil også ut fra karrierehensyn ha behov for å planlegge nøyaktig når de skal få barn og for å sikre seg mot å få handikappede barn. Robertsons hovedsynspunkt er at den prokreative frihet som juridisk prinsipp må tilpasses den vitenskapelige, teknologiske og samfunnsmessige utvikling. I lys av denne utviklingen betrakter han innskrenkninger i individets adgang til ulike former for ny befruktningsteknologi som inngrep i den prokreative frihet (Robertson: 1983).

Et mindre ytterliggående standpunkt inntar den norske arbeidsgruppen:

■ »Selv om det foreligger tungtveiende innvendinger mot IVF-teknikken, taler hensynet til den personlige frihet for at lovgivningen bør godta den. I dag er befruktning utenfor kroppen iferd med å bli et etablert tilbud i

helsevesenets regi som mange mennesker ønsker å benytte. Befruktning utenfor kroppen er ett av flere mulige tilbud. Å bli adoptiv- eller fosterforeldre er et annet alternativ. Slik situasjonen er i dag er det rimelig at lovgivningen overlater til den enkelte å velge mellom ulike tilbud og løsninger.« (Notatet s. 30)

Gruppen mener imidlertid ikke at enhver regulering og innskrenkning i adgangen til teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen innebærer en frihetsinnskrenkning. Gruppen mener det bør stilles opp visse forutsetninger for at lovgivningen skal godta at teknikken anvendes for å avhjelpe barnløshet:

■ »Teknikken med å foreta befruktning utenfor morens kropp bryter i utgangspunktet det naturlige fellesskap mellom livmor og egg. I en viss utstrekning vil gruppen godta dette. Ordninger som derimot bryter det naturlige fellesskap mellom livmor og egg på en slik måte at det skaper tvil om morskap eller at det manipuleres med hvem som er barnets mor, representerer så grunnleggende brudd med vår kultur at de ikke bør godtas. Dette begrunnes først og fremst med hensynet til barnet som ellers ville miste den mest grunnleggende identitetstilknytningen det har.« (Notatet s. 31).

For feminister har ikke selvbestemmelse og frihet i form av ny reproduksjonsteknologi vært noen kampsak. Feminister har derimot framhevet at teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen innebærer et inngrep i kvinners reproduktive integritet. VI ER VÅRE KROPPER, har kvinner insistert. I dette ligger et krav om respekt for kvinners integritet som bærere av nytt liv. Videre et krav om respekt for befruktnings-, svangerskaps- og befruktningsprosessen som en del av kvinnens kropp.

Innen feministisk helse- og fødselspolitikk har behovet for vitenskap og praksis som respekterer denne integriteten blitt framhevet når det gjelder tilnærmingen til barnløshet. Likedan behovet for en angrepsmåte som ikke skiller mellom kropp og sjel og som kan møte barnløse kvinners sorg- og tapsreaksjoner. Betydningen av å forholde seg til barnløshet i en sosial- og miljømessig kontekst er også understreket⁸⁾.

Inntil nokså nylig har medisin og vitenskap i hovedsak vært i tråd med integritetskravet og sett kvinnen og det ufødte barnet som en enhet. Bestemmelser som har til formål å verne om barnet har rettet seg mot kvinnen og vernet om henne som mor. Arbeidervernlovgivningens særvernsbestemmelser er uttrykk for et slikt helhetssyn. Abortlovgivningen tar også utgangspunkt i barnet som en del av kvinnens kropp i sin begrunnelse for å overlate avgjørelsen til kvinnen.

I og med at befruktningen foretas utenfor kvinnens kropp er ikke kvinnen lenger direkte deltaker i selve livsprosessen. Kvinnen får stilling som part i forhold til tekniske og rettslige prosedyrer. Hennes direkte fysiske og psykiske

deltakelse transformeres og reduseres til et spørsmål om partsrettigheter. Overgangen til tekniske og rettslige prosedyrer hvor flere parter med ulike interesser er involvert griper således inn i kvinners reproduktive integritet.

Den nye debatten om det befruktete eggs rettsvern må forstås på bakgrunn av at teknologien har løsrevet embryo fra det naturlige vern kvinnens kropp gir. Det er nå teknisk mulig å realisere det som i sin tid var det ideologiske utgangspunkt for motstanden mot kvinners selvbestemmelse i abortspørsmålet – påstanden om at fosteret var et selvstendig individ, uavhengig av morens kropp. Hvor lenge det skal være lov å holde liv i det befruktete egg utenfor kvinnens kropp og i hvilken utstrekning forskning og frysing skal tillates er idag sentrale lovgivningspolitiske spørsmål.

I diskusjonen om hvilke rettslige og medisinske prosedyrer som skal erstatte kvinnekroppens prosesser, er det parett, ikke kvinnen som settes i sentrum. Den medisinske praksis tar som nevnt utgangspunkt i parett som en behandlingsenhet. Videre kommer den behandlende leges rett til å ta avgjørelser inn i bildet. Spørsmålet om hvem som skal ha den endelige avgjørelse ved ulike kriser og konflikter – kvinnen, legen eller ektemannen – har blitt reist. I massemedia har disse spørsmålene også blitt tatt opp for de tilfelle befruktningen har skjedd på naturlig måte. Bakgrunnen er at teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen, fostervannsdagnostikk og muligheten av å foreta operative inngrep overfor barnet inne i morens liv har skapt en ny situasjon⁹⁾.

Vi ser med andre ord tendenser til at synet på befruktning som noe som skjer utenfor og uavhengig av kvinnens kropp er iferd med å bli alminneliggjort.

NOTER

1. Jeg viser til Haldis Leira og Hanne Sundby, »Ufrivillig barnløshet og psykososiale konsekvenser«, i Konferanserapport, Arbeidsnotat 4/86, NAVF's sekretariat for kvinneforskning.
2. Se Arbeiderbladets kronikk 6.10.86, »Egget er løst«, av Kirstin Danielsen, Brita Gulli, Anne Hellum og Ruth Mjøen, hvor teknikken med å foreta befruktning utenfor kroppen diskuteres i et feministisk perspektiv.
3. Det analytiske skillet mellom morskap som erfaring og morskap som institusjon er et hovedpoeng i Adrienne Rich's beskrivelse og analyse av morskapet (Rich: 1977).
4. Den kanadiske statsviteren Mary O'Brien framhever morskapet som en kontinuerlig og farskapet som en diskontinuerlig erfaring. Hun ser menns diskontinuerlige erfaringer i sammenheng med en generell eksistensiell usikkerhet og mener dette utgjør basis for kvinneundertrykkningen i samfunnet (O'Brien: 1981).
5. Se »Barnefordeling i retten« av Anne Robberstad.
6. Innstilling til ny ekteskapslov, Del 1, NOU 1986:2.
7. Ethical Considerations of the New Reproductive Technologies of the American Fertility society, September 1986, Vol. 46, No 3 Fertility and Sterility. Supplement 1 Official Journal of the American Fertility Society.

8. Resolusjonen vedtatt på Women's Emergency Conference on the New Reproductive Technologies, July 3-8 1985 framhever dette synet.
9. Andreas Hompland: »Den døde debatt«, Dagbladet 3. september 1986 og »Debatt og lov«, Dagbladets leder 20. september 1986.

LITTERATUR

- Barn genom befruktning utanför kroppen m.m., SOU 1985:5.
- Bettelheim, Bruno, *Symbolic Wounds: Puberty Rites and the envious male*, 1968, New York, Collier.
- Betänkande av Gen-etikk komiteen, SOU 1984:88.
- Corea, Gena, *The Mother Machine*, 1985, New York, Harper & Row Publishers.
- Etiske retningslinjer ved kunstig befruktning (AID) og in vitro fertilisering (IVF). *Rådet for medisinsk forskning* (RMF) NAVF utredningen.
- Fastvold, Marianne, »Rettsikkerheten under fødsel« i *Kvinnerett I* (Red: Dahl), Oslo 1985, Universitetsforlaget A/S.
- Fremskridtets pris, *Indenrigsministeriet*, København 1984.
- Firestone, Shulamit, *The Dialectic of sex*, Bantam 1971.
- Hanmer, Jaïna, *Transforming conciousness: Women and the new productive technologies i Man Made Women How Reproductive Technologies affect Women*. The exploration in Feminism Collective, Hutchison 1985, London, Melbourne, Sydney, Auckland, Johannesburg.
- Hvilke lovmessige tiltak bør finne sted vedrørende befruktning utenfor kroppen, *Problemmotat fra en interdepartemental arbeidsgruppe*, Oslo april 1986.
- Innstilling til ny ekteskapslov, Del I, NOU 1986:2.
- Keesing, Roger M. *Cultural Anthropology*, 1981 Holt, Rinehard and Winston.
- Leira, Haldis og Sundby, Hanne, »Ufrivillig barnløshet og psykososiale konsekvenser«, i Konferanserapport, Arbeidsnotat 4/86, NAVF's sekretariat for kvinneforskning.
- O'Brien, Mary, *The Politics of Reproduction*. 1981, Routledge & Kegan Paul, Boston, London and Henky.
- Rich, Adrienne, *Of Woman Born, Motherhood as Experience and Institution*, New York 1977, Bantam Books.
- Robberstad, Anne, »Barnefordeling i retten«, *Løvetann nr. 1/1984*.
- Robertson, John A. »Procreative liberty and the control of conception, pregnancy, and child-birth« *Virginia Law Review*, Vol. 69, April 1983, number 3.
- Stabel, Inge, »Juss og medisinsk etikk« i *Moderne medisin og etikk*, 1985 NKS forlag.